

ВІДГУК
офіційного опонента,
на дисертаційну роботу **Ляшинського Валерія Борисовича**
на тему: **«Еколого-економічні засади формування нетрадиційного
сільськогосподарського землекористування в Україні»**,
подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії
за спеціальністю 051 «Економіка»
з галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»

Актуальність теми дисертаційного дослідження

Забезпечення збалансованого розвитку аграрного сектора та гарантування продовольчої безпеки є одним з ключових завдань держави. Однак, в Україні внаслідок надмірної інтенсифікації сільського господарства спостерігається значний антропогенний тиск на довкілля, що спричиняє порушення цілісності природних комплексів, втрати їх екологічних функцій, погіршення стану здоров'я населення та значні еколого-економічні збитки. Розв'язання проблем природокористування, гарантування сталого розвитку агроєкосистем на тлі високої ефективності та прибутковості аграрного виробництва можливе завдяки впровадженню й розвитку нетрадиційного сільськогосподарського землекористування. Крім того, у період воєнних дій, коли земельні ресурси країни зазнають нищівного впливу агресора, а сільськогосподарські землі лишаються чи не єдиними засобом виробництва та забезпечення продовольством населення, а відповідно і джерелом наповнення бюджету, питання раціонального сільськогосподарського землекористування безумовно виходять на перший план.

Нетрадиційне сільськогосподарське землекористування є відносно новим напрямом у системі землекористування України, відповідно і дослідження тенденцій його розвитку та відповідних складових є досить актуальним. Вказане вимагає ефективного інструментально-методичного забезпечення у площині збалансованого використання і охорони земель та визначає необхідність поглиблених наукових досліджень у цьому аспекті.

Усе вище зазначене визначає необхідність поглиблених наукових досліджень, спрямованих на обґрунтування теоретико-методичних підходів та

практичних рекомендацій щодо еколого-економічних засад формування нетрадиційного сільськогосподарського землекористування в Україні, що й засвідчує актуальність теми дисертаційного дослідження В.Б. Ляшинського.

Оцінка обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх достовірність

Детальне вивчення дисертаційної роботи Ляшинського В.Б. дає можливість стверджувати, що положення, висновки та рекомендації автора є достовірними, логічними та обґрунтованими. Зміст дисертації розкриває актуальність обраної теми дослідження та відображає усі ключові аспекти, поставлена мета досягнута, завдання вирішені, а практичні рекомендації сформульовано у висновках до окремих розділів і до роботи в цілому.

Теоретико-методичною основою дисертаційного дослідження стали фундаментальні наукові положення і принципи економічної теорії, економіки земле- та природокористування, прикладні дослідження щодо вдосконалення еколого-економічних аспектів формування нетрадиційного сільськогосподарського землекористування в контексті безпеки життєдіяльності людей в межах сільських територій.

Вирішення завдань, поставлених у дисертаційному дослідженні, здійснювалося із використанням загальнонаукових і спеціальних методів, а саме: монографічного – при аналізі існуючих наукових підходів щодо досліджуваної проблеми, нормативних документів, збірників статистичної інформації; статистичного – при узагальненні статистичних даних, оцінки тенденцій зміни нетрадиційного сільськогосподарського землекористування в контексті безпеки життєдіяльності людей в межах сільських територій; економічного аналізу – для визначення ефективності нетрадиційного сільськогосподарського землекористування; абстрактно-логічного – для обґрунтування мети, завдань і висновків дослідження,

Інформаційну базу дослідження склали чинні законодавчі та нормативно-правові акти, статистичні й аналітичні матеріали Державної служби України з

питань геодезії, картографії та кадастру, Держстату України, наукових праць українських і зарубіжних учених, присвячених проблематиці формування нетрадиційного сільськогосподарського землекористування в контексті безпеки життєдіяльності людей в межах сільських територій, обґрунтування відповідних заходів, спеціальні наукові видання, матеріали науково-практичних конференцій.

Таким чином, можемо вважати, що одержані результати дослідження, висновки та рекомендації Ляшинського В.Б мають відповідне обґрунтування та є достовірними.

Аналіз наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, і ступінь їх новизни

Ознайомлення із дисертацією та публікаціями здобувача дозволяє дійти висновку, що викладені в дисертаційній роботі наукові положення характеризуються аргументованістю та викладені у логічній послідовності.

Зокрема, у роботі дано визначення терміну «Нетрадиційне землекористування». Обґрунтовано, що під цим поняттям розуміється процес організації економічно ефективного, еколого безпечного та соціально-орієнтованого використання сільськогосподарських земель як засобу основного виробництва в тісній взаємодії з навколишнім природним середовищем, та із відносинами власності на землю (де людина та її інтелект є ключовими щодо формування земельного капіталу). Ключовими аспектами сутності нетрадиційного землекористування є його екологізація та капіталізація (с.45).

Новизна отриманих автором результатів полягає у розробленні логічно-змістовної концептуальної моделі сутності організації нетрадиційного сільськогосподарського землекористування, яка характеризується: 1) формами і відповідними їм методами використання земель; 2) технологіями ведення сільського господарства: традиційними та альтернативними, зокрема: органічне землеробство, біодинамічне землеробство, точне землеробство, екологічно чисте землеробство, землеробство з вирощування нішових культур; 3) техніко-

економічним обґрунтуванням напряду нетрадиційного землекористування, зокрема за: придатністю земель та ґрунтів, варіантами розвитку нетрадиційного землекористування, землевпорядкуванням та здійсненням земельних поліпшень, прогноною оцінкою економічної ефективності землекористування, доцільністю організації нетрадиційного землекористування; 4) економічним менеджментом організації нетрадиційного землекористування (с. 47).

Дисертантом обґрунтовано, що формування нетрадиційного сільськогосподарського землекористування повинно базуватися на принципах: безпеки здоров'я в контексті виробництва екологічно чистої продукції та збереження і відновлення природних ресурсів та біорізноманіття; екологізації в контексті адаптації до місцевих умов, культури та масштабу землекористування; справедливості в контексті розширення соціально та екологічно справедливого землекористування та збереження землі для майбутніх поколінь; турботи в контексті обережності та відповідальності щодо організації нетрадиційного сільськогосподарського землекористування, управління, розвитку та технологій. Зазначено, що нетрадиційне сільськогосподарське землекористування доцільно розглядати в п'ятимірній системі координат, зокрема: – економічній, до якої належать економічні потреби використання земельних ресурсів та ґрунтів, характер використання землі, ринок продуктів та оренди землі, розміщення виробництва, розвиток інфраструктури); – технологічній, тобто (рівень використання сільськогосподарських земель, головним критерієм якого є капіталізація та екологізація землекористування); – соціальній, що включає соціальні інститути землекористування і землеволодіння, зокрема, земельний устрій, право власності на землю, господарський устрій, зниження безробіття, соціальна інфраструктура); – екологічній, до якої належать природно-ресурсний потенціал, агроекологічні особливості використання ґрунтів, екологічний стан земель, екологічні обмеження); та інвестиційній, тобто сукупність інвестиційних ресурсів в розрахунку на площу сільськогосподарських угідь).

Відповідно, воно відноситься до соціально-економічної категорії, яка втілює відносини між землевласниками і землекористувачами та державою в

процесі виробництва тих сільськогосподарських культур, які не тільки задовольняють потреби населення в продуктах харчування, але і забезпечують робочі місця на селі, відновлення природної родючості ґрунту, збільшення продуктивного потенціалу земельних ресурсів та рівня екологічності (с.50). Також, обґрунтовано, що існує пряма залежність між величиною доданої вартості, створеної на 1 га сільськогосподарських угідь і вартістю сільськогосподарського землекористування. Так, при низькій валовій доданій вартості в Україні, Болгарії, Румунії залишається низькою вартість сільськогосподарських земель. Тобто, вартість сільськогосподарської землі визначається рівнем створеної доданої вартості, яка залежить від трудомісткості та доходності вирощуваних культур, а не купівлею-продажем земельних ділянок власників земельних часток (паїв) (с.69).

Науковою новизною характеризується запропоноване автором виділення в сільськогосподарському типі землекористування підтипів нетрадиційного землекористування: *органічний, біодинамічний, біологічний, орґано-біологічний, екологічний, інтегрований*, які пов'язані із екологізацією та капіталізацією землекористування. Для всіх підтипів нетрадиційного сільськогосподарського землекористування основою є збереження рівня родючості ґрунтів, зниження їх забруднення, зменшення шкоди від застосування важкої мобільної техніки, запобігання зниженню мікробіологічної активності та втраті супресивності ґрунту і збільшенням надходження на ринок екологічно безпечної для здоров'я населення рослинницької продукції (с.79).

До наукових результатів слід віднести розроблену дисертантом логічно-змістовну модель методології визначення основних складових систем традиційного та нетрадиційного сільськогосподарського землекористування, яка включає: 1) традиційне сільськогосподарське землекористування, яке характеризується методами використання і охорони земель, що використовуються до впровадження нетрадиційного землекористування (це підтип з вирощування нішевих культур який базується на агроекологічних принципах і високій рентабельності); 2) стале або збалансоване

землекористування (це *типи сільськогосподарського землекористування, що не мають чіткого визначення, але метою яких є сталість*), до якого відноситься підтип органічного землекористування, що базується на агроекологічних принципах, акцент робиться на родючості ґрунтів і здоров'ї рослин; 3) інтегрований підхід до формування підтипів нетрадиційного сільськогосподарського землекористування, який базується на підвищеній увазі до охорони земель, використання меншої кількості хімічних добрив і пестицидів, біологічному захисті тощо (с.85).

Цікавим елементом роботи є розроблена логічно-змістовна схема підготовки до переходу від традиційного до нетрадиційного сільськогосподарського землекористування, яка включає п'ять етапів: 1) набуття знань про напрями нетрадиційного сільськогосподарського землекористування; 2) обговорення із засновниками сільськогосподарського підприємства або членами фермерського господарства напрямів нетрадиційного сільськогосподарського землекористування; 3) аналіз ситуації з ефективністю екологізації та капіталізації використання земель у сільськогосподарському підприємстві або фермерському господарстві; 4) здійснення апробації методів органічного чи іншого виробництва або вирощування нішових культур; 5) прийняти рішення (с.87).

Новизною характеризується розроблена логічно-змістовна схема оцінки еколого-економічної ефективності заходів зменшення деградації ґрунту та його біологічного розмаїття, яка включає два блоки: 1) економічна ефективність (*максимізація економічного ефекту – доходу*); 2) екологічна ефективність (*максимізація коефіцієнту Кек. ст*), складовими яких є оптимальна структура посівів у контексті нетрадиційного сільськогосподарського землекористування, позитивні баланси гумусу (інтенсивність 105–110 %) та NPK, оптимальне співвідношення C/N (20–30/1) (с.197).

Представляє науковий і практичний інтерес у поданій до захисту дисертації визначений дисертантом у організаційно-інституціональній моделі нетрадиційного сільськогосподарського землекористування (рис. 3.7)

землевпорядно-правовий, економічний, фінансовий інструментарій формування нетрадиційного землекористування .

Певні елементи новизни відображено в удосконаленій типізації земельних угідь та земель за функціональним використанням, що використовуються в сільському господарстві, за екологічною стабільністю та ступенем антропогенного навантаження. Зокрема, автором доповнено орні землі підгрупами орних земель, що використовуються під посіви сільськогосподарських культур, включаючи посіви багаторічних трав, а також чисті пари із слабо деградованими ґрунтами, середньо деградованими ґрунтами; сильно деградованими ґрунтами; підгрупою, що перебуває в стадії меліоративного будівництва та відновлення родючості та підгрупою орних земель, які використовуються для органічного землеробства (с. 209, 264).

Дисертаційна робота «Еколого-економічні засади формування нетрадиційного сільськогосподарського землекористування в Україні» побудована логічно та структуровано. Отримані дисертантом теоретичні та практичні положення свідчать про досягнення поставленої у роботі мети.

З огляду на зазначене, напрацювання Ляшиського В.Б. засвідчують теоретичну і практичну цінність дисертаційної роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами

Дисертаційне дослідження виконувалось з врахуванням Основних засад (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2030 року (закон України від 28 лютого 2019 р. № 2697-VIII), а також згідно програми наукових досліджень Державної екологічної академії післядипломної освіти та управління Міністерства екології та природних ресурсів України, а саме: в межах науково-технічної програми «Напрями розвитку та механізми формування економіки і екології землекористування в умовах нових земельних відносин» (номер державної реєстрації 0111U006654), в якій здобувачем обґрунтовано методологічні та методичні основи обґрунтування формування нетрадиційного сільськогосподарського землекористування та його

ефективності в контексті безпеки життєдіяльності людей в межах сільських територій нашої країни.

Практичне значення та впровадження результатів дослідження

Практична цінність. У дисертаційній роботі Ляшинського В.Б. обґрунтовано пропозиції формування нетрадиційного сільськогосподарського землекористування в контексті підготовки переходу від традиційного до нетрадиційного сільськогосподарського землекористування та способи оптимізації біологічних процесів трансформації органічної речовини в агроценозах, а також удосконалення інституціонального середовища розвитку нетрадиційного сільськогосподарського землекористування та еколого-економічної оцінки його ефективності в контексті екологізації та капіталізації землекористування, а також пропозиції щодо встановлення на законодавчому рівні порядку, умов, меж експлуатації (використання) для конкретних цілей сільськогосподарських земель та яке визначається залежно від виконуваних землею функцій з урахуванням природних, соціальних, економічних та інших чинників при класифікації типів землекористування.

Наукова новизна одержаних результатів дисертаційної роботи Ляшинського В.Б. полягає у подальшому розвитку теоретичних, методичних та практичних положень, які визначають еколого-економічні та інституційні засади формування нетрадиційного сільськогосподарського землекористування в контексті екологізації та капіталізації землекористування.

Підтвердженням практичної спрямованості рекомендацій здобувача є впровадження основних результатів дослідження щодо підходів до формування нетрадиційного сільськогосподарського землекористування ТОВ «Розетта Агро» (довідка від 11.01.2022 р. № 1/5), ТОВ «АВ Ліхт» (довідка від 18.02.2022 р. № 3), ТОВ «Агро-СМТ» (довідка від 10.10.2021 р. № 24), ТОВ «Фрукти Полісся» (довідка від 03.02.2023 р. № 164). Білоцерківським національним аграрним університетом у навчальному процесі програми «Геодезія та землеустрій» з дисциплін «Планування та управління ГІС-проектами у галузі використання та

охорони земель» і «Територіальне планування та збалансоване землекористування» (акт впровадження від 10.10.2022 р.), Всеукраїнською громадською організацією «Спілка землевпорядників України» у частині пропозицій з встановлення законодавством порядку, умов, меж експлуатації (використання) для конкретних цілей сільськогосподарських земель, які визначаються залежно від виконуваних функцій землею з урахуванням природних, соціальних, економічних та інших факторів при класифікації типів землекористування (довідка № 12-22 від 01.09.2021 р.).

Обсяг матеріалу дисертаційної роботи є достатнім для сприйняття її змісту, обґрунтування запропонованих висновків та рекомендацій.

Повнота викладення основних наукових результатів в опублікованих працях

Основні наукові положення, рекомендації та висновки дисертанта опубліковано у 13 наукових працях, зокрема: 2 статті у наукових виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз даних, 4 статті у наукових фахових виданнях України, 7 публікацій у збірниках матеріалів конференцій.

Відсутність (наявність) порушення академічної доброчесності

У дисертації В.Б. Ляшинського не виявлено порушень академічної доброчесності. У дослідженні дотримано вимог щодо посилань на літературні джерела та джерела статистичної інформації. Використання ідей, результатів та напрацювань інших авторів відображено через посилання на відповідне джерело інформації.

Дискусійні положення та зауваження по дисертаційній роботі

Загалом позитивно оцінюючи дисертаційну роботу Ляшинського В.Б, слід відмітити певні дискусійні положення та побажання:

1. Розглядаючи нетрадиційне сільськогосподарське землекористування у п'ятимірній системі координат (економічній, екологічній, соціальній,

інвестиційній, технологічній), варто було б визначити місце, роль та можливості нетрадиційного сільськогосподарського землекористування для розвитку територіальних громад.

2. У запропонованій логічно-змістовній схемі підготовки до переходу від традиційного до нетрадиційного сільськогосподарського землекористування (рис. 1.19, с. 87), автором виділено 4-й етап «Здійснити апробацію методів органічного чи іншого виробництва або вирощування нішевих культур», що, на наш погляд, потребує ґрунтовнішого коментарю щодо його реалізації.

3. У роботі зазначено, що екологізація та капіталізація землекористування можлива лише на основі зміни старої парадигми – інтенсифікації сільськогосподарського виробництва на основі широкої хімізації вирощування традиційних культур, на нову – землекористування із вирощуванням нетрадиційних більш дохідних і екологічно безпечних культур. Бажано було б відобразити перелік цих нетрадиційних сільськогосподарських культур та представити обґрунтування кількісних показників проведеної трансформації.

4. На с. 174 автором запропоновано загальну структуру проєкту Закону України «Про економічне стимулювання розвитку сільськогосподарського нетрадиційного землекористування України», його розділів, а також стислий зміст нового законопроєкту. Водночас, на нашу думку, було б доцільніше висвітлити подані пропозиції не у вигляді окремого законопроєкту, а в якості розділів чи правок до чинного законодавчого забезпечення досліджуваного питання.

5. Вжиті у дисертаційній роботі терміни «сутність» і «поняття» багатьма науковцями ототожнюються між собою, хоча й мають дещо інше змістовне наповнення, тому варто було б, на нашу думку, більш коректно сформулювати окремі позиції новизни, зокрема позицію «вперше» та одну з позицій «удосконалено» в частині відображеного у них трактування.

6. На нашу думку, позиції новизни «удосконалено» варто було б дещо урізноманітнити та ґрунтовніше розкрити саме авторські доробки в частині їх логічно-змістовного наповнення.

7. Статистичні дані подекуди дещо застарілі. Зрозумілим є той факт, що окремі статистичні показники кілька останніх років не оновлювалися, проте все ж варто було максимально оновити і адаптувати відображені в роботі дані (приміром, табл. 2.4).

8. У роботі не помічено впливу, можливих шляхів подолання чи інших будь-яких варіацій стосовно реалій військового часу та повоєнного відновлення у контексті саме нетрадиційного сільськогосподарського землекористування, що впродовж уже півторарічного періоду військових дій в країні набуло виняткової актуальності.

Водночас, викладені вище зауваження та дискусійні положення відображають власну наукову позицію опонента та не знижують загальної позитивної оцінки роботи.

Загальний висновок по дисертаційній роботі щодо її відповідності встановленим вимогам

Дисертаційна робота Ляшинського Валерія Борисовича «Еколого-економічні засади формування нетрадиційного сільськогосподарського землекористування в Україні» є завершеним науковим дослідженням, виконаним самостійно автором на актуальну тему. Вона містить науково обґрунтовані та практично значущі результати, що вирішують важливе наукове завдання. Актуальність обраної теми дисертації, ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, новизна та повнота викладу в опублікованих наукових працях повністю відповідають вимогам Міністерства освіти і науки України.

Зміст дисертаційної роботи відповідає темі дослідження та спеціальності 051 «Економіка».

Оцінюючи отримані в дисертаційній роботі науково-обґрунтовані результати, їх експериментальну складову та прикладне впровадження, вважаю, що дисертація Ляшинського Валерія Борисовича відповідає вимогам наказу Міністерства освіти і науки України № 40 від 12 січня 2017 року «Про

затвердження вимог до оформлення дисертації», Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 44 від 12 січня 2022 року, а її автор заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 051 «Економіка».

Офіційний опонент:

кандидат економічних наук, старший
дослідник, завідувач кафедри економіки,
менеджменту та управління територіями
Інституту інноваційної освіти
Київського національного університету
будівництва і архітектури

В.А. Чудовська

Підпис В.А. Чудовської засвідчую:

В.о. директора

ВСП «ІІНО КНУБА»

О.І. Шкуратов